

Обрад Цицмил

АКЦИЈЕ ПАРТИЗАНА-ИЛЕГАЛАЦА НА ДУРМИТОРСКОМ ПОДРУЧЈУ У АПРИЛУ 1943. ГОДИНЕ

После повлачења партизанских бригада за Босну, јуна месеца 1942. године, остао је у Црној Гори, по одлуци партијске организације, или појединих војних штабова, знатан број бораца — углавном комуниста — да делује у позадини непријатеља. Највећи број ових партизана-илегалаца изгинуо је за време четничко-италијанске владавине терора у Црној Гори од јуна 1942. до априла 1943. године. Мањи број њих преживео је у логорима или у четничким затворима, а најмањи се одржао на слободи.

У томе периоду, после треће непријатељске офанзиве у лето 1942. године, нашло се и на Дурмиторском подручју, по разним одлукама и наређењима — око 150 партизана-илегалаца, од којих су највећи број и овде сачињавали чланови КПЈ. За то време већина и ових бораца је изгинула, а неки од њих су похватали, и заробљени чамили по четничким затворима чекајући готово сигурну смрт. Тих десет месеци преживело је, и као слободни партизани-илегалци дочекало повратак партизанских бригада и дивизија из Босне, априла месеца 1943. године — свега њих деветнаест.

Од тих преживелих најбројнија, компактна, и организовано повезана група партизана-илегалаца, била је она на Планини Пивској. После свих губитака остало нас је на том терену тринаест слободних и активних: Милун Гаговић, Вуксан Гаговић, Радивоје Гаговић, Јанко Радовић, Петар Кецојевић, Душан Цицмил, Обрад Цицмил, Спасоје Шарац, Перо Живковић, Божо Жарковић, Радован Дајић, Радован Дакић и Ђетко Батуран.

И ова група била је почетком зиме 1942 — и све до почетка марта 1943. године — разбијена на неколико групица, махом тројки. Али, нешто касније већина од њих се прикупила у једној пећини у Горњој Сушици. Ту су прво, још од новембра 1942. године били смештени Перо Жарковић, Божо Жарковић и Спасоје Шарац, а средином децембра су им се прикључили Радивоје Дакић, Радован Дакић и Ђетко Батуран. Почетком марта 1943. године дошли су тамо и Обрад Цицмил и Душан Цицмил.

Овде смо још од првих дана марта 1943. године почели вршити припреме за акције, за које смо, ценећи стање на нашем терену, били уверени да нам предстоје доласком пролећа. Ово све док још нисмо ни знали за борбе у Босни, а поготову не и за саму битку, или какав ће исход бити битке на Неретви између партизана с једне, и осталих здружених непријатеља (Немаца, Италијана, усташа и четника), с друге стране. У духу ових наших припрема прво смо одлучили да убудуће останемо скупа и да се више не растурамо на мање групе — тројке; друго, донели смо наш пушкомитраљез с Планинице, где смо га били оставили почетком зиме, кад смо се разбијали у тројке, подмазали га и испробали. И, најзад, обријали смо браде — јер су многи од нас, због кретања по терену чврсто контролисаном од стране четника у последњих неколико месеци, у периоду највећих потера и прогона, били пустили браде, чиме смо желели уносити забуну међу четнике и четничке достављаче, а и иначе желели смо да сваки, на први поглед, не може лако да утврди ко је четник, а ко партизан-позадинац.

После пораза четника на Неретви један број сељака са Дурмиторског подручја који су били присилно мобилисани у четнике, а који су раније били активни учесници НОБ, па и сад се осећали таквим, не хтијући се борити против партизана — побегао је још од Главатичева, повлачећи у бежање целе четничке јединице, и дошао право својим кућама. Неки од њих радили су, по упутствима партизана-илегалаца, на разбијању четничке војске и били толико експонирани као присталице НОП, да се, дошавши у своја села, више нису смели слободно кретати, нити јављати четничким властима, које су још функционисале, већ су се и они морали прикривати, у неку руку живети полуилегално. Једна таква група из Недајног, у којој у се налазили Данило Давидовић, Алекса Жарковић, Миливоје Шарац, Милан С. Жарковић, Јован М. Копривица и још неки, обавестила нас је детаљно о приликама и стању у четничкој војсци, и о њиховом сусрету и борби с партизанима у долини Неретве. Сазнали смо да су партизани добро наоружани и да се одлично и одлучно боре, а да међу четницима углавном влада несигурност и страх од партизана. Али да четнички команданти упорно настоје да консолидују своје јединице, и да ће се, где год им то буде могуће, супротстављати партизанима и бранити им долазак у Црну Гору.

Тих дана наша група већ је била мање-више у покрету. У пећину смо ретко долазили, и сад смо сматрали да је дошло време да се што пре почну и акције изводити. Но, у ствари било нам је још увек посве нејасно докле су дошли партизани, те како и чиме ми да почнемо, а нарочито како да што је могуће пре ступимо у везу са неком од партизанских бригада. Ја сам са нестрпљењем очекивао повратак некога од оних које смо, приликом одласка четника на Неретву, посебно задуживали да се првом по-

десном приликом предају партизанима и обавесте их о нама, као и о општој ситуацији на овом терену. Па сам претпостављао да ће се, ако то изврше, а веровао сам да хоће, неко од њих повратити, или од партизанских команди неко други посебно бити упућен да нам донесе неку поруку и везу. Међутим, ти које смо као најпоузданије послали, нису се вратили.¹

У међувремену четници су, разбијени на Неретви, дошли до граница Црне Горе, ту се поново почели прикупљати и на тим границама образовали су фронт за одбрану, и то баш на овом нашем терену. Тако је испало да се, по четничкој одлуци, баш на прилазима Пиве брани партизанима прилаз у Црну Гору, Тај фронт је ишао линијом: Равно — Биоч планина — Вучево — Шћепан Поље — Узлуп — Челебићи. Први део овог фронта, онај око Равнога, брзо је попустио — и пред навалом III дивизије, конкретно IV и V бригаде, четници под командом Баја Станишића и Дурмиторска четничка бригада капетана Ивана Ружића повукли су се, после борбе око села Смријечна и Седлара, и тако напустили Горанско и сва села горњег дела Жупе Пивске до села Сељана и Руриница. Ту су поново заузели положаје и почели да дају јак отпор. Остали део четничког фронта, који је сада ишао од Сељана десном обалом реке Комарнице и Пиве до Крсаца и Луке, а одатле до Шћепан-Поља и Узлупа, остао је и надаље чврст. На тим четничким положајима, поред неколике васојевићке и колашинске, налазила се и Друга дурмиторска четничка бригада капетана Николе Бојовића.

Тај четнички фронт био је за становништво Планине Пивске велики притисак и терет. Народ је хранио ову четничку војску, ноћивали су по сеоским кућама, многи од ових четника, поред онога што су редовно и јавно узимали, још су и поткрадали и на разне друге начине гњавили и терорисали ове незаштићене људе. Ми смо, будући врло чврсто повезани са једном широком мрежом наших најсигурнијих људи и сарадника, сазнавали све што се из разговора и реаговања ове четничке војске могло сазнати. Та обавештења, међутим, говорила су само о општем метежу, и расулу међу четницима, али за нас неких корисних и конкретних обавештења није било. Април је већ увелико одмицао. Од Дрине, преко Шћепан-Поља и четничких положаја, такође нисмо могли сазнати ништа. Али смо, чим су јединице III дивизије избиле у рејон Горанска, и ми о томе сазнали. Било је то око средине априла 1943. године.²

Тада смо и одлучили да одмах почнемо акције. Наша група партизана-илегалаца била је предодређено језгро за сваку евантуалну оружану акцију. Знали смо да ми морамо почети, и да

¹ Са таквом намером и претпоставком ја сам упутио Војина Цицмила, а Милун Гаговић је са истим задатком упутио Жижа Гаговића. Ни један ни други никада се нису вратили са Неретве, негде су тамо изгинули извршавајући додељене им задатке. Оба су били чланови КПЈ.

² Зборник, том II, књ. 9, док. 61 и 68.

морамо вршити организовање и командовати. Али смо, исто тако, знали: чим акције почну, и наша група ће се ојачати. Један део оних што су побегли из четничке војске још са Неретве био је чврсто повезан с нама, и знали смо да ће са нама и у борбу сут-питу, иако су и они били већ проређени, јер су неке од њих, у међувремену, четници похапсили и спровели на Жабљак, у затвор. Међу овим похапшеним били су Данило Давидовић, Милан С. Жарковић, Миливоје Шарац и Јован М. Копривица. Група омладинаца-скојеваца била је такође спремна да нам се придружи кад почну акције. А, осим ових са Недајног, било је таквих група и појединаца и на Пишчу, на Лицу и у још неким селима, на које смо рачунали да ће нам прићи чим почну борбе. Преко ових људи и оваквих веза ми смо и надаље у четничкој војсци стварали нерасположење за борбу на њиховој страни и припремали — прво, њихово бежање из четничке војске, а потом прикључивање нама.

Овај рад, иако смо га вршили са највећом конспирацијом којом смо могли и знали, четници су ипак запазили, и предузимали противмере: обезбеђивали се и вршили притисак на сељаке који су нас помагали.

Једна од таквих четничких противмера била је и постављање сталне четничке посаде — прихватнице на Недајном, јер су село, као изразито партизанско, четници сматрали опасним по њих и теренски и политички. Ову посаду они су називали Бјелополски батаљон. А била је то једна бројнија четничка чета, чији је командир био Јово Поповић, учитељ из Бијелог Поља. Сем тога, Никола Бојовић, командант четничке бригаде, која се тада налазила око Шћепан-Поља и Узлупа, и истовремено командант тога одсека четничког фронта, и Драго Бојовић, командант четничког одреда на Планини Пивској, чији се штаб налазио на Рудини у Пољу црквичком — посебно су, упорно, и према партизанима загрижено непријатељски настојали да ликвидирају сваку појаву активности, па и симпатија према партизанима. Тако је, поред оних који су раније били похапшени и спроведени на Жабљак, њиховом наредбом од 14. априла 1943. године похапшено, као таоци, десетак Пишчана, међу којима и Ђоле Вуковић са два сина и кћерком, Марко Богдановић, Михаило Чавић и још неки. Ђолова деца била су сва скојевци. Ове људе требало је, по одлуци Бојовића, спровести на Жабљак, у четнички затвор, или, уколико то не буде могуће, стрелјати негде на путу. Из Црквица су још раније ухапшени и спроведени на Жабљак Данило Бојат и Петар Бабић.

Према свему, ситуација је била сасвим зрела за акцију, а ми смо се нашли баш у центру тих збивања и догађаја који су се убрзано развијали.

Недајно је била наша база. Са великим бројем људи из тога села ми смо не само имали сталне везе него и директно и органи-

зовано сарађивали. А, осим тога, што се тиче терена, ово је било управо идеално место, нарочито због његовог директног ослоња на ивице Шушичког кањона. Зато смо и одлучили да овде почнемо напад на четнике.

Већ 16. априла договорили смо се са Крстом Шарцем из Недајног, нашим сарадником, иначе веома разборитим и храбрим човеком, комитом из периода аустро-угарске окупације 1916—1918. године — како да одстранимо четничку посаду из Недајног, а да у самом селу не отварамо борбу — како бисмо сачували становништво. Крсто нас је обавијестио да се четнички командант Јово Поповић, показивао, за време свог боравка на Недајном, до тада, као доста толерантан човек са којим се може разговарати. Зато смо се сложили и Крсту дали задатак да са Поповићем не прекида везу, како би му у подесном тренутку, који ћемо му ми јавити, могао саопштити наредбу партизанског команданта да са посадом сместа напусти село, да оружје могу понети са собом, али под условом да најпречим путем крену право својим кућама.

Осим тога, Крсто нас је обавестио да се тога дана налазе на Недајном двојица четничких жандарма с Трсе, у некој патроли. Будући да смо те жандарме од раније познавали, јер су од почетка устанка па све до доласка четника у јуну месецу 1942. године били у партизанским јединицама, одлучили смо да се с њима састанемо и покушамо да и са њима успоставимо сарадњу, како би нам обавештењима, а и иначе, помогли да ликвидирамо, у подесном моменту, штаб четничког батаљона и жандармеријску станицу на Трси. Крсто је преузео на себе да са овим четничким жандармима разговара, да их наговори да у селу остану до касно увече, како би се ми са њима могли састати и разговарати негде на путу, у току ноћи.

Крсто Шарац је урадио све ово о чему смо се договорили. Четнички жандарми, Милутин Недић и Бранко Радовић, састали су се с нама у току те ноћи на путу између Трсе и Недајног, на месту зв. Вр'ови. Изложили смо им опште стање и њихову конкретну ситуацију, долазак партизанских бригада и неминовни распад четничке власти и организације. Затражили смо да пређу на нашу страну, да покушају да наговоре још неке људе, који су се налазили у четничкој жандармерији или око штаба батаљона на Трси, да ураде то исто, и да нас о свему стално обавештавају, па кад ми одлучимо да разоружамо четничку посаду на Трси — да нам помогну побуном и препадом изнутра. Обећали су да ће све учинити, и да ће нас о првим резултатима обавестити већ у току наредног дана.

Ту смо се растали. Жандарми су отишли на Трсу, преварили су нас, никад се више нису јавили, побегли су са четницима.

Сутрадан, 17. априла, налазили смо се између брда и шуме Ораевице и места зв. Гомила, и контролисали пут који од Пишча води према Недајном и Сушици, односно према Жабљаку. Оче-

кивали смо да ће из тога правца морати да пролазе четници са фронта на Пиви. Нашој групи већ су се били придружили Милош Ушћумлић, Душан Копривица и још неки, тако да смо сада већ представљали јаку партизанску десетину са једним пушкомитраљезом.

Рано тога јутра наишли су из правца Пишча нека два четничка официра. Сачекали смо их, разоружали и саслушали. Ништа нарочито од њих нисмо могли сазнати.

После овога похитали смо да се приближимо селу, у намери да негде на другој страни села организујемо заседу оним четницима који буду наилазили од Рудине и Шћепан-Поља и да их колико год више могнемо разоружамо и разоружане упућујемо преко Сушице — нека иду свак својој кући. Такву смо тактику били договорили. А обавештења која смо имали гласила су да се у Црквицама и око Шћепан-Поља налази око 5—600 четника. Истовремено нам се сад наметала и потреба одстрањивања четничке посаде с Недајног. Крсту Шарцу смо поручили да је дошао онај моменат да пренесе Јову Поповићу наређење партизанског команданта — таква порука је била договорена — да сместа са својом војском напусти Недајно.

Док смо се, идући према селу, спуштали од превоја Гомила ка Недајском катуну и локалитетима зв. Бурев До и Татинац, тј. самим улазима у кањон Сушице — обавештени смо да је нека четничка патрола дошла с Трсе, да иде према Жабљаку и спроводи једну групу наших сарадника и симаплизера, који су, како је већ поменуто, као таоци, били задржани у четничком затвору на Трси, и да постоји опасност да их успут негде у Сушици побију, а да их неће водити на Жабљак. Овој групи који су водили с Трсе, четници су на Недајном придружили и Матију Копривицу. Хитно смо пресекли пут овој четничкој патроли трчећи из правца Бурева Дола према извору Татинац. Неки од наших другова су повикали и припуцали. Ова четничка патрола, изненађења појавом партизана, смогла је само толико снаге да поскаче низа стрмине Сушичког кањона и побегне. Неке од њих смо касније и похватили. Таоци, њих десетак, остали су на путу, где смо их ми и сусрели и прихватили, Сад смо се с њима искупили на рубу кањона, изнад врела Татинац, где нам је Ђоле Вуковић, који се међу овима налазио, причао детаљно како су похапшени, како су их чували на Трси и како спроводили. Имао је, говорио нам је Ђоле, сигуран утисак да су четници добили наређење од Николе Бојовића да их побију, и да би то, врло вероватно, урадили сад у Сушици да их ми нисмо ослободили. Ово своје уверење Ђоле је поткрепљивао и чињеницом што су се у четничкој патроли која их је спроводила налазили и неки познати четнички терористи као што су били Милета Јакић, Томо Дакић и још неки.

У међувремену Крсто Шарац је пренео наше наређење команданту четничке посаде на Недајном, Јову Поповићу, и ова је,

будући да је још од јутра била у приправности, сместа напустила села. Сусрели смо се с њима при изласку из села, објаснили им зашто их пуштамо да иду са оружјем, и затражили да иду право својим кућама, да више не служе четницима, и не пуцају на партизанае.

У исто време на Недајно је била стигла, као појачање или замена Поповићевој посади, још једна слична четничка јединица. Њих смо разоружали и упутили преко Сушице са истом веома оштром напоменом да се нигде не задржавају, него да иду право својим кућама.

Сада смо ми, партизани, били једина наоружана војска у ослобођеном селу. Било је то 17. априла 1943. године, негде око подне.

Наша група сад се опет повећала. Пришло нам је још неколико сељака и омладинаца, неки су имали пушке, а неки нису. На брду Ивовцу, које доминира селом и са кога се надалеко пружа широк видик и могу контролисати сви прилазни путеви, одредили смо своје командно место, управо тамо где су се још налазили остаци зидина старе турске кршле из које су устаници протерали Турке почетком херцеговачког устанка 1875. године.

Сад смо одлучили да четнике више не пуштамо у село, и да на путу који од Црквица и Шћепан Поља, поред Недајног, води у Сушицу — организујемо и поставимо сталну заседу, да ту сачекујемо четнике и разоружавамо их, а потом разоружане шаљемо преко Сушице ка Жабљаку. Место које смо одабрали за заседу зове се Јамина — и налази се у непосредној близини самог уласка у кањон Сушице, ослања се на севеорзападну падину Ивовца, и колико је подесно за оне који чекају, толико је за оне који ту упадну у заседу неподесно да приме борбу, или у моменту изврше ма какав користан покрет у циљу давања отпора.

Истота дана у току поподнева почеле су да наилазе неке мање четничке групе. Очигледно се радило о разбијеној војсци, или неким мањим деловима. Овде смо применили договорену тактику — сваку од тих група смо разоружали, и наређивали да се одмах крећу преко Сушице и Штуоца ка својим кућама, уз напомену да партизани контролишу цео тај терен и да нигде не свраћају с пута, јер би тиме себе доводили у смртну опасност. Тага поподнева разоружали смо неколико мањих група од по десет, двадесет и више четника. Све пушке и муницију употребили смо смо да наоружамо оне сељаке који су нам пришли, а нису имали пушака, и наредили да се остатак склони у катун и тамо у једној колиби чува до даљег наређења.

Пред сами мрак наши осматрачи су јавили да се преко планине, од правца Пишћа, креће према Недајном некаква комора и једна чета војника. Одмах смо један део наше групе пребацили на тај правац, и заседу поставили на Буреву Долу. Убрзо је наишла ова четничка јединица. Била је то нека комора у пратњи око двадесетак војника. На наш позив да положије оружје одгово-

рили су ватром. Борба је била кратка, наши положаји били су неупоредиво повољнији, и после првих прегуцавања пала су двојица четника, од којих је један био официр — старешина ове групе, остали су се разбежали низ Сушицу, и све оставили. Том приликом запленили смо један тешки бацач са нешто мина, приличну количину дувана и других намирница.

Већ се хватало мрак кад се преко Вр'ова, најкраћим путем од Трсе ка Недајном, појавила једна већа четничка јединица. Ова четничка војска ударила је преко катуна ка Буревоу Долу, а не у правцу Нашћења и места наше заседе. Али ипак смо одлучили да се поставимо око Бурова Дола, да четнике за сваки случај пропустимо кроз своју заседу. Ценили смо да их има око 3—400, и закључили да је то нека четничка бригада која се повлачи с десне обале Пиве где се налазио четнички фронт. Ишли су организовано, војнички, опрезно са претходницом, и широко истуреним побочницама, тако да су наша два дела, која су сачињавала клешта нашег обухвата Бурево Дола, оваквим четничким наступањем морала да се толико удаље једно од другог да се нисмо могли ни догледати ни споразумети, а поготово не ни помишљати на разоружање оволике четничке војске. Они су прошли онако како су и наступили и то најкраћим путем преко катуна, а да и њима није ни на памет падало да свраћају у село, и по раније устаљеном четничком обичају тероришу, башкаре се и реквизирају.

Тако је прошао први дан наших акција око Недајног. Имали смо и успеха и доста плена, али смо стекли и једно озбиљно искуство. А то је било, да четника иза нас има много више него што смо мислили и како смо били обавештени. Оних пет-шест стотина четника, колико смо били обавештени да их има, око Шћепан-Поља и по Црквицама — ми смо рачунали да неће наићи сви одједанпут, па ћемо с мањим групама лакше излазити на крај, а у међувремену ће се и наш број повећавати. На оне с фронта на десној обали Пиве нисмо ни рачунали, јер смо сматрали да ће се они повлачити преко Безуја ка Шавнику, или преко Пишћа и Тодорева дола ка Буковици и Жабљаку. Међутим, сад нам је постало јасно да се четници и са тог фронта оријентишу преко Сушице према Жабљаку, као и то да наша група са оволико снаге неће моћи ни сачекати, нити разоружати толику масу четника, макар у коликом се нeredу та маса повлачила. А моме-нат, као и терен, били су просто идеални да се овде сва та четничка маса разоружа и доврши њено разбијање и дезорганиза-ција. Али, ово је могла да изврши само једна већа партизанска јединица.

О покрету партизана у Жупи Пивској ми нисмо имали сигурних обавештења. Али према ономе што је процурило кроз четнички фронт и њихове положаје на Пиви, закључили смо да се Ш ударна дивизија налази негде око Горанска и Пивског ма-

настира. Требало се са њом повезати, предочити јој ситуацију и предложити да се неке јаче партизанске снаге пошаљу к нама да, користећи ове положаје, заврше обрачун са четницима који се ових дана налазе у Пиви, а било их је, очигледно, много

Радили смо веома брзо. Исте вечери написао сам писмо адресирано: „Штабу Ш дивизије, или ма које партизанске бригаде“, у коме сам објаснио ситуацију и затражио њихову хитну помоћ. Проблем како доставити писмо решен је веома срећно. По нашем ранијем начину рада одржавали смо више сталних веза са нашим људима присилно мобилисаних у четнике. Такву везу имали смо и са Мирком В. Богдановићем с Крсца на Пиви, који је био једно време и командир једне четничке чете. Мирко је, после разбијања четника на Неретви, и сам био ближе „зеленом кадру“ — него четничком командирству. Писмо са поруком упутио сам Мирку да како зна и где зна пређе Пиву и негде на правцу Горанска потражи штаб Ш дивизије, или ма које бригаде, и преда ово писмо.

Следећег дана, 18. априла, четници су, у мањим групама, поново наилазили од Црквица — и ми смо их на истоме месту, као и претходног дана, сачекивали, разоружавали и слали кућама. Тако смо разоружали још неколико група, од којих је једна била од око 80 људи. Сад се цела наша група, која је већ била нарасла на око 70 бораца, добро наоружала и снабдела муницијом, а и сви су се остли Недајци добро снабдели оружјем.

Око подне наишла је једна бројно велика четничка јединица, вероватно опет нека бригада, или њени већи делови, која је просто преплавила нашу влаку за заседе на Нашћењу, и избила и на саме наше положаје одакле смо командовали и захтевали да положе оружје. О томе моменту ја сам раније у једном свом раду написао следеће: „Четници нису знали каква је ово војска око села, јер још нико није пуцао. Кретали су се напред. Скоро ћемо се измешати. Схватио сам сву озбиљност ситуације. Нисмо више могли одступити, а прихватање борбе значило би, због бројне несразмере у корист четника, сигурно наш пораз. Била је то једна од васојевићких бригада са неколико стотина четника.

Како није било бољег излаза, решио сам се на препад. Изашао сам из заклона и ступио на руб нашег положаја који је доминирао. Нашао сам се непосредно испред масе четника, која се комешала. Очигледно им није било јасно о чему се ради. Могуће је да су претпостављали да смо и ми нека њихова јединица. Сећам се живо да сам се, иступивши из заклона, нашао лицем у лице са једним горостасно развијеним четником. Био је сав умотан у реденике и бомбе. Ишао је, испред остлаих, да извиди и ухвати везу. Кад ме је угледао, и на мојој капи приметио петокраку звезду — занемео је! Ставио је руку на груди и почео да се по-

влачи натрашке. Имао је пушку, али је она у скамењеној руци остала непомична.

„Партизани!“ — узвикнуо је избезумљено, и ова реч је за час прострујала четничком бригадом.

Искористио сам моменат — и, не окрећући се на другове и за себе, почео да говорим. Тражио сам да по цену живота нико не мрдне с места, нико не опали пушку, јер им од тога зависе животи. Једва је неколико четника, из последњих редова, склизнуло низ стрмине кањона у Сушицу, остали су се претворили у аудиторијум.

Иза себе приметио сам Пера Жарковића. Чврсто је стајао с пушком у руци. То је све што сам тада, осим четника, видео. Касније сам сазнао да је иза њега у заклону био Душан Копривица с прстом на обарачу пушкомитраљеза. Не знам да ли су четници њега приметили! Али свакако је имао сигурну мету, и то многоструку. А они — само мене и Пера. Остали наши другови били су у заклону и у приправности, и то сам касније сазнао.

Говорио сам пред стројем наоружане четничке бригаде. Командант или заменик команданта четничке бригаде, не сећам се шта је био, стајао је испред мене, пред својом јединицом. Био је то Милан Јоксимовић, учитељ из Пешаца код Берана. Рекао сам им да су, на своме лошем и кривом путу, сада запали на безизлазну стазу, ми их можемо побити! Између наших заседа преко Сушице не износи се жива глава! Али, ми овај кланац, данас, у ту сврху нећемо искористити. Нећемо им чак ни оружје одузети. Знамо да су они у већини заведени, или присилно покупљени сељаци из беранских и андријевичких села. Али знамо и то, да међу њима има и оних који су криви. Тражимо од њих да сви, и то најпречим путем, оду својим кућама. Нека не слушају више четничке команданте и бивше офицере-издајнике, нека их побију, и тиме бар делимично сперу љагу издаје у коју су и сами запали, и љагу коју су нанели светлој прошлости свога племена. Партизанске бригаде ће ускоро доћи у њихов крај. А они, до тада, треба да се ставе под команду и руководство оних који су око Сава Јоксимовића и његових другова (Сава Јоксимовића сам познавао из наших борби на Сињајевини у зиму и пролеће 1942. године. Знао сам да је партијски функционер, и знао сам да је остао на раду у позадини непријатеља. Тренутно сам се сетио његовог имена, те га употребих пред четницима као аргуменат да знам шта се ради и на њиховом терену).

На крају овога необичног говора дао сам четницима и правац кретања: Сушица — Штуоц — Жабљак — Вратило. Бригада је извршила „наређење“.³

³ „Четрдесет година“, књига шеста: 1941—1945, Обрад Цицмил: „Рад позадинских група у Шавничком срезу и борбе на Недајном“, стр. 272—281.

После овог сусрета остали четници који су долазили од Шћепан-Поља и Црквица задржавали су се око Кнежевића, ка Недајном нису прилазили. Ми смо заузели положаје по Ивовцу и решили да пуцамо, и тако бранимо прилазе селу. Поступно се образовао фронт: ми око Недајног — четници по косама изнад Кнежевића. Почело је препуцавање. Тако смо остали све док није пао мрак. У први мрак, као и у току ноћи, четници су бацачима добро тукли наше положаје на Ивовцу.

Ноћу између 17. и 18. априла Мирко В. Богдановић се пробио кроз четничке положаје, препливао Пиву негде низводно од Крсца, нашао штаб IV црногорске пролетерске бригаде на Горанску и предао писмо. Одговор IV бригаде био је муњевит. Сместа је, на наше положаје око Недајног, упућен I батаљон ове бригаде, који је током ноћи 18/19. априла избио на Пишче, ту се кратко одморио и вечерао, а рано ујутру — 19. априла 1943. године већ био на положајима јужно од села Недајног, запосео све косе изнад села, са главним ослонцем на Љељенку (к. 1763).⁴ Наша група остала је и надаље северно од села, по Ивовцу — изнад кањона Сушица. Командант и комесар овога батаљона — Блажо Марковић — Црни и Мићан Петричевић — успоставили су везу са нама. Неки од наших другова били су им сад водичи на новим положајима, а неки су с њима дошли као нови борци — још с Пишча.

Кад се сасвим разданило могли смо гледати масовне колоне четника које се крећу од Кнежевића ка Недајном, али не директно према селу, него преко Загорца ка рубу Сушичког кањона. Било је очигледно да траже излаз — како да пређу преко Сушичког кањона до села Црна Гора, а да заобиђу Недајно.

Ми смо оценили да је то њихова дефинитивна одлука и хитно издвојили једну десетину и упутили је на Црну Гору да тамо иза брегова дочекују четнике када буду уза стрмине кањона покушавали да изиђу у село, и да их ту колико год могу задржавају и туку.

Са овом десетином на Црну Гору пошао је и Радивоје Дакић. Претходног дана (18. IV) били смо упутили у село Црну Гору Ђетка Батурана и Радована Дакића, са задатком да тамо објасне наше борбе и успехе око Недајног, и да покушају да мобилишу што више нових бораца из тога села.⁵

⁴ Ова обележавања су према секцијама: 1:100.000 издања Војно-географског института старе Југославије.

⁵ Том приликом ја сам написао извештај о свим нашим дотадашњим акцијама, и упутио га штабу II пролетерске дивизије, за коју смо били чули да се налази негде на просторији Челебићи — Бобово. Радован је био задужен да тај извештај, некако преко Врановине, достави штабу II дивизије. Међутим, на жалост, тај се извештај изгубио и никада није достављен II дивизији, нити се нама вратио.

Међутми, увидевши немогућност преласка Сушице, и пребацивања на Црну Гору тим правцем, четници су одустали од тога правца, и решили да нас борбом потисну са наших положаја и прођу преко Недајног.

У циљу таквог пробијања четници су наше положаје почели поново тући бацачима, прво оне на Ивовцу, а касније кад су осетили да се партизани далазе и по греуенима Љељенка, и њих — и бацачима и тешким митраљезима. Међутим, осетили су и наш отпор и чињеницу да према њима постоји организована одбрана која се фронталним нападом, због изванредно повољних партизанских положаја, тешко може пробити. Зато су се четници одлучили да нас, врло широко постављеним маневром, заобиђу и потпуно одбаце од била планине Милогоре, и тако нас присиле да напустимо не само Недајно него и све положаје око њега. Тај њихов заобилазни маневар протезао се на неколико километара — од Кнежевића па све до Унчанских планина изнад села Ерцегова страна. Била је тамо, сада се већ сасвим добро видело, веома велика маса четника.⁶

Сад је настала борба која је непрекидно трајала цео тај дан, 19. априла 1943. године. Четници су подилазили кроз простране

⁶ Ради схватања правог стања ствари потребно је знати — што ми тада уопште нисмо знали — да се у овој четничкој групи, са којом смо се ми сада суклобљавали, налазило око 3.600 четника. Била је то, углавном, цела она група — „Самостални ибарски одред и осам бригада“ — која је под командом Павла Ђуришића извршила изненадни напад на II пролетерску дивизију из правца Бобова, 15. априла 1943. године, с намером да је разбије и пребаца поново на леву обалу Дрине. У жестоком борбама вођеним 15—18. априла 1943. године на простору од Узлупа до Челебића и од Златног Бора до Бакића — ова четничка војска била је потпуно разбијена снагама II пролетерске дивизије, уз садејство VII крајишке бригаде из I дивизије. Та разбијеност четничких јединица огледа се и у томе да оне нису могле ни одступити оним правцем којим су наступале и који им је био најподеснији и најбезбеднији: преко Бокова и Ограђенице, него су се, бежећи, од правца Челебића све сручиле у кањон Таре, и код Узлупа прешле на Планину Пивску ноћу између 17/18. априла, са намером да преко Планине Пивске одступе према Жабљаку. (Зборник, том II, књ. 9, док.: 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 110, 115, 121 и Зборник том IV, књ. 12, док. 123).

Вести о нашим акцијама око Недајног допрле су до ове разбијене четничке групе, чим је она прешла у Пиву — 18. априла, али као извештај да им се цела IV црногорска пролетерска бригада појавила у бок с југа, као што им се пре тога појавила са севера VII крајишка бригада. Међутим, акције наше групе почеле су већ 17. априла препуцавањем и разоружавањем мањих четничких делова, да би се тек 19. априла претвориле у фронт на коме су се према четницима појавили и делови IV пролетерске бригаде. Четници, који су се бежањем мислили спасти и донекле средити на Планини Пивској, оценили су, према овим извештајима, да су се поново нашли у веома тешкој ситуацији.

Међутим, стоји чињеница: да у моменту кад су те вести до четника допрле, IV црногорска пролетерска и није била на овом терену. Борбе је водила само наша позадинска партизанска група, сад ојачана сељацима који су јој прилазили. Штавише, правац IV бригаде био је одређен смером: Горанско — долина Комарнице — Шавник — Боан (види Зборник,

шуме Милогоре, избили на Љељенак и јуришем, потпомогнути прецизном ватром својих баџача из Кнежевића и тешких митраљеза са Јаблан врха (к. 1615) и Борове стране (к. 1611) — потисли длеове I батаљона са Љељенка. На овом врху Љељенка погинуло је тога дана шест пролетера из I батаљона IV црногорске пролетерске бригаде, и четници су нам том приликом запленили и један пушкомитраљез „шарац“. Први батаљон и наша група, одступивши са Љељенка и Ивовца, продужили су борбу у одступању, и заузимајући све нове и нове положаје упорно задржавали далеко бројније и надмоћније четничке снаге све од Недајно до Руђина дола и Војновића Лукавица, где нас је раздвојила ноћ.

Те ноћи, ми партизани смо се искупили у Страшивом долу, изнад Пишчанског катуна, и ту законачили. У току ноћи са четницима нисмо имали контаката.

Ноћу 19/20. априла дошли су с Горанска на Пишче Нико павић и Мило Јовићевић, комесар и заменик политичког комесара IV бригаде. Блажо Марковић — Црни, Мићан Петричевић и ја одржали смо на Пишчу у кући Ђола Вуковића са њима двојицом хитан састанак. Претресли смо ситуацију на овом терену,

том II, књ. 9, док. 100). Али, наше акције и иницијатива за повезивање, и позив Четвртој бригади да дође у рејон Недајног — ову су бригаду, стварно, и довели у бок четницима с југа, где јој се они нису надали.

Од коликог је значаја била ова акција може се ценити и по томе што је ВШ, дајући задатке јединицама после разбијања четничке противфанзиве око Челебића и Златног Бора, писао и 19. априла I дивизији, поред осталог, и ово: „Друга пролетерска бригада покушаће прелаз преко Узлупа у Пиву да олакша VII крајишкој“ (Зборник, том II, књ. 9, док. 103). А истог дана, 19. априла, Тито наређује II пролетерској дивизији: „Хитно проверите и јавите да ли има у Пиви, око Црквица, четничких снага“ (Зборник, том II, књ. 9, док. 110). И још више, чак и 20. априла, кад су сва Планина Пивска и Жабљак с околином били слободни, и кад је у томе крају већ почела да функционише народна власт, тога дана Тито наређује штабу II дивизије следеће: „IV црногорска настапа обема обалама Комарнице ка Шавнику. Павле Ђуришић, разбијен код Челебића и пребачен у Пиву угрожава леви бок IV црногорске. Брзо садејство појединих батаљона ваше II пролетерске у Пиви и VII крајишке према Жабљаку неопходно и драгоцено“ (Зборник, том II, књ. 9, док. 115).

Међутим, захваљујући активности наше позадинске партизанске групе, сељацима-саборцима који су нас помагали, и правовременој и доброј самоиницијативи за повезивање са IV црногорском бригадом, те долаској њеног I батаљона на Недајно — и борбама које су у вези са свим тим вођене од 17. до 20. априла око Недајног — Павле Ђуришић и његових 3.600 четника, који су се тих дана сручили на Пиву, не само што није „угрожавао леви бок IV црногорске“ него се и сам са целом својом војском нашао у окружењу, јер му је IV црногорска дошла у десни бок.

Дакле, због изузетних ратних околности, партизанско врховно командовање још није имало, ни 20. априла, потпуних извештаја о стању у Пиви, где се налазила велика четничка групација, а ми смо је, повезујући се са IV црногорском бригадом и изванредним стицајем веома повољних околности друге врсте — поново дезоријентисали, и стварно јој онемогућили да се среди и поново пружи ма какав отпор партизанима на целом Дурмиторском подручју.

насталу после борби претходног дана, и закључили да четнички притисак и њихов велики број значи да имају намеру да нас одбаце са Планине Пивске на леву обалу Шиве.

Због тога смо решили да још у току ноћи треба предузети све што је могуће како би се из околних села мобилисало што више бораца у нашу партизанску групу, која ће се следећег дана, заједно са I батаљоном, одупирати четничком притиску највећом упорношћу, а у случају да се морамо повлачити — правац повлачења је Пишче — Боричје — Борковићи — Безује, и то преко планина и катуна, уз борбу, како бисмо дали времена осталим деловима Бригаде да се прикупе и дођу нам у помоћ. А та помоћ и појачање тражена је још исте ноћи.

Пошто нас четници у току ноћи нису узнемиравали и нападали, као што смо очекивали, ми смо у рану зору 20. априла кренули и почели да наступамо истим оним правцем којим смо претходног дана у току поподнева одступали. Ишли смо веома опрезно према Недајном, рачунајући да нас четници сигурно чекају на првим подесним положајима, а то су биле Војновића Лукавице са ослонцем на врхове Урљаја и Вјетреног брда.

Кад су наше прве патроле претходнице, опрезно се привлачећи, избиле на коте поменutih врхова и утврдиле да тамо нема никога, посумњали смо да нам четници негде на другом месту спремају клопку. Али, кад смо сад све убрзаније почели широким фронтом да наступамо према Недајном, а да четнике још увек не примећујемо, наше сумње претвориле су се у изненађење и неверицу — да ли је могуће да су четници, са толиком војском, побегли! Журили смо. И на домак Недајног, у близини Гомиле сусрели смо прве гласнике који су нам јавили да су четници у току ноћи побегли преко Сушице, а да у село нико од њих није ни навраћао. Мирно смо сви ушли у село.

Овим су биле завршене наше акције и борбе око Недајног од 17. до 20. априла 1943. године.

Тога дана, 20. априла, и I батаљон и наша група искипили су се на Недајном, где нам је сеоски НОО, који је одмах почео да функционише, организовао ручак и смештај за кратак одмор по кућама у селу.

Одавде је тога дана штаб I батаљона послао извештај штабу II дивизије, опет на правац Бобова, како сам ја то већ био учио претходног дана.⁷ У међувремену дошли су нам у помоћ делови V батаљона IV црногорске бригаде. Међутим, они нису ступали у борбу, јер тога дана, 21. априла, нисмо ни имали никаквих борби, четници су били напустили Пиву. Тако су и I батаљон и делови V батаљона, после ручка и одмора на Недајном, кренули према Шавнику — у састав своје бригаде.

⁷ Овај извештај предали су курири I батаљона IV бригаде негде у Тепцима, 21. априла 1943. године, VII крајишкој бригади (Зборник, том IV, књ. 12, док. 130), а штаб II пролетерске дивизије га је примио сутрадан, по доласку на Жабљак.

Ове акције наше партизанске групе позадинаца, добро потпомогнуте од већег броја сељака из Недајног и других суседних села, нанели су доста штете и унеле велику забуну у четничке редове. А нарочито наше брзо и самоиницијативно повезивање са IV бригадом и интервенцијом I батаљона — те акције су добиле толики значај, да велика четничка групација, разбијена на десној обали Таре, преласком у Пиву није имала времена нити се могла на платоу Планине Пивске прегруписати, средити и супротставити наступању партизана. То исто, због извођења сличних акција, није могла учинити ни на подручју Жабљака. Због тога, партизанске бригаде које су наступале кроз срез шавнички нигде нису имале сусрета и сукоба са четницима, изузев онога који је водила V бригада у рејону Рудиница и Миљковца у Жупи Пивској.

У светлу ових чињеница, и баш у вези са једним конкретним примером, сматрам да има места још једанпут нагласити потребу разумне обазривости према неким документима и дневницима. У датом случају мислим колико дезинформативно и несолидно делују нека саопштења, какав је случај, у односу на ове акције, са Дневником Момчила Полексића.⁸

Сем ових активности и борби око Недајног, на Дурмиторском подручју предузето је тих дана још неколико акција, које су организовали и водили позадинци, и сељаци — стари партизани и убеђене присталице НОБ, које су четници за све време своје власти у овом крају немилосрдно шиканирали и терорисали.

Међу овим најзначајније су оне акције око Жабљака.

Тих дана у четничком затвору на Жабљаку налазило се више људи, и то махом из Пиве, оних које су Никола и Драго Бо-

⁸ Наступајући према Црној Гори — Врховни штаб је 9. априла 1943. године одлучио да пошаље на Дурмиторско подручје једну групу бораца из V батаљона IV црногорске пролетерске бригаде — да се повежу са партизанима-илегалцима на терену и да врше акције у позадини непријатеља, како би омогућили и убрзали разбијање четника, а потом да организују народну власт и врше мобилизацију.

Ова група, са Момчилом Полексићем на челу, није извршила поверени јој задатак: јер се није пробила на одређени терен пре доласка бригаде, и ни са једним од илегалаца није успоставила никакву везу, сем што је, како Полексић пише, разговарала са неким заробљеним четницима, јер је дошла на Жабљак са VII крајишком бригадом — тек 21. априла, кад је већ цело Дурмиторско подручје било слободно.

Међутим, Полексић у свом Дневнику, који се чува у Војно-историјском институту, као докуменат из НОР (К 2015, Ф. 2, Д. 7), пише како је 17. априла сусрео неке заробљене четнике из шавничког среза, које су довели у штаб II дивизије борци III санџачке бригаде, и даље дословно: „Они су се предали и нису пуцали на партизана. Саслушани су и испитани. Пред само вече упутио сам тројицу, Веља Јауковића, Рајка Јауковића и Душана Делића — дао им пушке и упутио их за срез Шавнички, дао сам им нека писма и материјал да понесу у срез са налогом да дижу устанак“. А онда, под датумом, 21. априла 1943. године, опет дословно: „Ујутру од 2 до

јовић тамо упућивали. Међу овима било је и оних који су још на Неретви радили на организовању бежања читавих четничких јединица. А, осим њих, и других четницима сумњивих људи, од којих су многи били стари партизански симпатизери или помагачи за време четничке власти.

Милутин Даниловић са Жабљака почео је да припрема и повезује старе партизане и присталице НОБ да ураде нешто како би спасили ове људе који су се налазили у четничком затвору, и да би спречили четнике да униште знатне количине хране и муниције у својим магацинима на Жабљаку. Милутину сам и ја још од раније слао поруке и писма, обавештавајући га о потреби припремања за сличне активности, па и после почетка наших акција око Недајног, с тим да и они тамо предузму слично.

На Жабљаку су, у циљу повезивања ових активиста и присталица НОБ, одржавали састанке на којима су се договарали како да се ово предвиди и спроведе. Један такав састанак тих дана одржан је на месту зв. Ђиперовача. Састанку су присуствовали, поред осталих, Милутин Даниловић, Саво Ђурђић, Мирко Ђурђић, Милован Лаушевић, Стеван Ковачевић, Ђурица Шибалић и још неки. Овде је договорен и план напада на четнике, одређени положаји са којих ће поједине групе вршити препаде и отварати ватру из пушака на четничке колоне и сл.

Овим партизанским активистима на Жабљаку пришао је, пре доласка пролетерских бригада, и дотадашњи четнички командант места на Жабљаку, капетан Бергинец. Његова помоћ у очувању четничких магацина и складишта, као и његов став ради деморалисања четника на самом Жабљаку, овим партизанским активистима били су врло корисни.⁸

4 сата смо правили мост на Тепцима и прешли Тару. У 4 сата смо дошли у Тепца. Народ нас је срдачно дочекао ту смо се задржали два сата. Пошли смо уз Тару и изашли на брдо око 9 часова. Одморили смо се у селу Подгора. . . Ја и Мијушко смо пошли на Жабљак. По нашим писмима која смо послали од Фоче по Вељу и Рајку Јауковићу је Планина Пива и општина Дурмиторска извршила пуч и успоставила партизанску власт, и то: 17. априла сурсео неке заробљене четнике из шавничког среза, које су дошла. . .“ (Подвукао О.М.Ц.). И даље, доста тога, у истом стилу!

Излази да је Полекскић послао заробљене четнике „са налогом да дижу устанак“ и то 17. априла пред само вече — они су дошли од Челебића и Фоче на Планину Пивску и на Жабљак, истога дана и донели та његова писма и налог за устанак, и по томе налогу „Планина Пивска и општина Дурмиторска извршиле су пуч и успоставиле партизанску власт“. Дакле, ево још једног документа, каквих се треба чувати.

⁸ Капетан Бергинец, као четнички командант места на Жабљаку, још док је ова четничка власт била јака и вршила терор над становништвом, имао је разумно понашање, и према партизанским симпатизерима се показивао као толерантан човек. Тај његов став користили су партизански сарадници на разне начине. Па је тако, међу осталима, и Рашко Јауковић у четничкој команди места на Жабљаку слушао емисије Радио-Лондона, исписивао и умножавао те вести, које су више пута растуране и ширене по околним селима међу партизанским симпатизерима и сарадницима.

Прво што су почели активисти на Жабљаку било је парирање терора, па затим и уопште рада и активности четничке жандармеријске станице. Потом су ослобођени сви они који су се налазили у четничком затвору. Међу овима су били Данило Бојат, Петар Бабић, Милан С. Жарковић, Миливоје Шарац и Јован М. Копривица из Пиве, који су се одмах по изласку из четничког затвора укључили у групу активиста. Даниловић је са овима, којима су се убрзо прикључили и многи други из околине, заузимао разне положаје око Жабљака, одакле је, вештим маневрисањем и препуцавањем, уносио међу четнике панику и неред. А ови четници су, прво, будући разбијени у оштрим борбама с пролетерима на десној обали Таре, пребегли у Пиву у нади да се тамо спасу. А тамо, на Планини Пивској, били дочекивани и разоружавани прво од партизана-илегалаца око Недајног, а потом је сва четничка главнина дошла у сукоб са деловима IV црногорске бригаде и једва се пробила од Кнежевића до Сушице. Сад опет и око Жабљака дочекивани заседама и ватром — четници су стицали утисак да на целом Дурмиторском подручју постоји против њих организован и снажан војнички отпор.

Последице ових акција око Жабљака биле су да се четници, по доласку из Пиве у овај рејон, и наилазећи и ту на отпор, у Жабљаку нису ни свраћали, нити се на овоме терену задржавали. Тако је, још пре доласка и првих претходница VII крајишке бригаде, 21. априла 1943. године — Жабљак већ био слободан. Овде су партизанске борбене групе биле већ организоване и провизорну команду места и успоставиле обезбеђења, и тако сачувале у четничким магацинима знатне количине хране, оружја и муниције.⁹ Тога дана, 21. априла 1943. године, Жабљак, сада партизански, слободан и организован дочекао је борце VII крајишке бригаде, а сутрадан и штаб II пролетерске дивизије — да би се већ 23. априла 1943. године у овој познатој партизанској тврђави организовао и одржао велики народни збор, на коме је било присутно око 700 сељака из Жабљака и околине — у циљу поновне организације слободне Дурмиторске територије и мобилизације нових бораца за партизанске бригаде.

На јужном делу Планине Пивске, око Безуја, група партизана-илегалаца, у којој су се налазили: Милун Гаговић, Вуксан Гаговић, Радивоје Гаговић, Петар Кецојевић и Јанко Радовић, вршила је такође тих дана препаде на четничке колоне које су се пребацивале према Шавнику. А напад на сам Шавник, и протеривање из овога места једне мање четничке посаде, извршила је опет једна мања партизанска група, коју су организовали и предводили партизани-илегалци и њихови сарадници и помагачи из Ускока и Дробњака: Мато Церовић, Сава Станић, Богдан Жижић, Новица Микић и још неки.

⁹ Зборник, том IV, књ. 12, док. 130.

Акције и борбе свих ових група партизана-илегалаца, као и брзи и бројни прилазак њима и ступање у борбу омладинаца и сељака, старих партизана — показали су да десетомесечна четничка власт и терор на овом подручју нису били у стању да слома устанички дух овога краја, нити да поколебају његово уверење у правилност и победоносан исход народноослободилачке борбе — и поред веома тешких губитака које су за тих десет месеци претрпели људи овога краја, а нарочито патригани-илегалци.

Овде, несумњиво, има места посебно истаћи неке карактеристичне моменте. У првом реду мислим на онај стални и живи контакт и везу партизана-илегалаца са народом, а исто тако и на оно, скоро тренутно и масовно реаговање становништва, његов прилазак партизанима, на самом крају четничке владавине терора, и његово учешће у борбама и акцијама против четника. Ова два момента и јесу изразите карактеристике овога краја које, веома речито говоре и сведоче — колико о снажном корену који је овде био ухватио народноослободилачки покрет толико и о чврстом и непрекидном одржавању: *континуитета политичке линије и организационе структуре покрета, и свести и мобилности маса везаних за тај покрет*.¹⁰ А, партизанима-илегалцима, и да нису ништа друго учинили осим што су овај дух и континуитет покрета одржавали и одржали, може се признати да су извршили поверени им задатак.

Посебна је улога групе партизана-илегалаца са Планине Пивске, која се тих априлских дана 1943. године нашла и борила око Недајног — како због самих њених енергичних и храбрих акција тако и због одлучности и самоиницијативе за повезивање са III ударном дивизијом, односно њеном IV бригадом. Та иницијатива и активност довеле су на овај терен и на овај правац делове Четврте бригаде, која иначе није имала намеру, нити задатак, да се оријентише у овом правцу, већ правцем: Горанско — долина Комарнице — Шавник — Боан.¹¹

Све то скупа: те активности и борбе партизана-илегалаца, прикупљање и ступање у борбу најактивнијих омладинаца и мно-

¹⁰ ВШ је, имајући у виду и све ове борбе, и нарочито изванредно држање људи овога краја — посебно Планине Пивске — све ово веома високо оценио и одао признање у једном саопштењу преко својих, тада уобичајених, *Вести*. Тај примерак „Вести“ ВШ ја, на жалост, после рата нигде нисам могао наћи. А издате су негде између 2. и 13. маја 1943. године, у време док је ВШ још боравио у Доњем Крушеву на Пиви.

¹¹ Зборник, том II, књ. 9, док. 100.

¹² Неки команданти ових четничких бригада покушавали су све што су могли да зауставе одступање и бежање четника, и да их задрже још на десној обали Таре, те да их присиле да се поново боре против партизана. Познато нам је тих дана било и то да се, по наређењу Николе Бојовића, на мосту преко Таре, на Узлупу, пуцало у четничку масу која је бежала да се спасе преласком преко Таре у Пиву. Било је на томе мосту и убијених четника.

гих сељака — старих партизана, долазак на Планину Пивску делова IV црногорске пролетерске бригаде и борбе тих њених делова око Недајног са ошамућеном и раније на десној обали Таре разбијеном четничком масом од десетак бригада — све је то, још више продубило ову четничку дезорганизацију и онемогућило њихову, врло вероватну, консолидацију и прегруписавање, макар и привремено, на Планини Пивској или у рејону Жабљака. А да је, захваљујући упорности неких команданата¹² ове четничке групације, такав покушај консолидације, њихово прегруписавање и даље пружање отпора партизанима било сасвим вероватно — потврђује и чињеница да су четници тако нешто покушали и петнаест дана касније, и то у много неповољнијим условима, прикупљањем на Сињајевини и нападом на Његовућу 5. и 6. маја — са намером да поново угрозе Жабљак.